

Esbeekse Vastenavondse vermaken

door Jan van Helvoirt

De eerste bekende vermelding van een verbod op een vastenavondactiviteit dateert van 1703. De viering van dit bekendste omkeringsfeest (naast St. Maarten op 11 nov., St. Nicolaas op 6 dec., Onnozele Kinderen op 28 december, Maria Lichtmis op 2 febr. en Schrikkeldag op 29 febr.) vond in Esbeek natuurlijk al lang voor die vermelding plaats.

Daar de winter ten einde raakt en het voorjaar nadert, bevat dit feest veel vruchtbaarheidsrituelen. Het middeleeuwse *vastel-avond* houdt verband met het woord: 'faseln', hetgeen vruchtbaar zijn betekent! Het is de dag of avond voor Aswoensdag. Carnaval is een nieuwe term, die pas sinds de zeventiende eeuw in onze streek voor het eerst gebruikt wordt.

Andere elementen uit dit feest zijn: vermommingen, rollenspellen, lawaai, muziek, eten en drinken.

In de jaren '60 trok men in Esbeek en elders op het platteland massaal de boerenkiel aan; die hoorde immers niet meer tot de alledaagse dracht. Maar het grote voorbeeld hiertoe waren de Bossche notabelen die het leuk vonden om zich een keer per jaar te hullen in de Meierijse boerenkielen. Daar begon de herleving van het carnaval overigens in het jaar 1882.

Tabernakel gesloten

In Tilburg lag toen het carnaval al geruime tijd stil. In 1857 werd door de geestelijke Hafkenscheid het 'veertigengebed' ingevoerd om de gedane zonden tijdens de vieringen te kunnen vergeven.

Toen de jeugd van 'de beste families uit de stad' tijdens de preek als protest in optocht door de stad reden, staakte de pater zijn stichtelijke toespraak, sloot het tabernakel en legde alle godsdienstige plechtigheden resoluut stil. Daar had de aanzienlijke jeugd niet van terug.

Na nog een vergeefse poging kon men in 1892 meedelen: "Tot op de dag van vandaag heeft niemand het gewaagd om losbandigheden van carnaval in te voeren"!

Op maandagochtend voor vastenavond mocht men vroeger tegen een geringe betaling in het Bossche 'dolphuis' opgesloten krankzinnigen aldaar *sien komen eten!* Sommige zinnelozen raakten door het *sarren, quellen en bespotten* zo van slag dat ze na dagen van razernij nauwelijks tot bedaren gebracht konden worden! In 1748 werd dit 'gekken kijken' als vastenavond-activiteit aan banden gelegd.

Behalve dat mensen krankzinnigen kwelden en met elkaar vchten raakten zij op het platteland tijdens openbare feestelijkheden, vooral met de vastenavond, op rituele wijze slaags met dieren: de zogenaamde 'kwelspelen'.

In 1750 kwam er in Kempenland een algemene verhandeling over de 'paapse stoutigheden', zoals: hoender-smijten, ganstrekken, gansrijden, hoender-knuppelen, hanen-kappen, haring-kappen en kat-knuppelen!

Dit laatste bestond uit het stukwerpen van een opgehangen ton, waarin een kat was opgesloten, met alle gevolgen van dien. Vaak ging dit gepaard met *vrouwen kleederen ende duyvelsche aengesichte!*

Bekkensnijden

Een attractie die in onze streek erg populair was tijdens vastenavond, maar ook tijdens elke boerenkermis en -bruiloft, was het 'bekkensnijden'. Het viel onder de noemer: volkscultuur!

Met een mes zonder scherpe punt werd een snede over de wang gemaakt. Volgens Panken stond zo'n lidteken, liefst in de vorm van een kruis, bij de boeren jongens destijds zeer in aanzien. Ook het vechten met stokken en knuppels, zogenaamde hoopgevechten, vond tijdens de vastenavond onder 't boerenvolk gedurig plaats, schreef schoolmeester-historicus Panken uit Bergeijk in 1896. Die reeds genoemde hanen, ganzen, hennen en haringen waren karakteristiek voedsel voor de

vastentijd en konden dus zo gemakkelijk als spelmateriaal op Aswoensdag dienen. Hoewel er soms dispensatie verleend werd, de vrijgestelde personen waren genoegzaam bekend, kon de veertig-dagen vasten beginnen.

Wie toch zuivel, eieren of vet had gegeten, moest alle dagen vijf keer het paternoster en het avemaria bidden op boete van een stuiver. Behalve deze kerkelijke vasten moest men zich ook houden aan de natuurlijke en zedelijke vasten!

Op 14 februari 1703 komen de schepenen van Hilvarenbeek de jeugd van Esbeek en de andere gehuchten waarschuwen met hun '*Resolutie en verboth van alle wulpsheden bij de jeught*'.

Men vindt dat *mits de tegenwoordige droevige tijden van oirlog eenige wulpsheden met den vastel avond misplaatst zijn!*

Zowel heimelijk als publiek is het in Esbeek met vastenavond ten strengste verboden: *...het trecken vande ganse, haene, henne, ofte soo genoemde cranskens ofte andre diergelijcke bedrijf van doen, 't sij met klippelen ofte anders...!*

Op *seer grote peene ende boete* was de sanctie. Iedereen kon een boete van drie gulden riskeren. Met bovengenoemde 'oirlog' werd overigens de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) bedoeld, tijdens welke vele plunderende soldaten onze buurt onveilig maakten. Een andere oorlog was die tegen België: de Opstand. Op de preekstoel werd gewezen op de gevaren die de mobilisatie van het leger met zich meebracht.

Gansrijden en ganstrekken

Bij het 'gansrijden' of 'ganstrekken' spande men tussen twee bomen een touw, waaronder een levende gans, met de kop naar beneden, werd opgehangen. De hals van de vogel was met zeep ingesmeerd. Ruiters reden om de beurt onder het touw door en probeerden de gans bij de kop te pakken en deze eraf te trekken.

Een variant hierop was het ganstrekken op een rad. Een kar wiel werd plat op de grond gelegd, waarover een ladder geplaatst werd. Op de uiteinden daarvan, die tot onder een koord met daaraan de gans reikten, ging men zitten. Daarna werd het rad rondgedraaid zodat enkele malen achter elkaar getrokken kon worden.

Bij het werpen van ganzen of hanen probeerde men met een werpstok de kop van de romp te scheiden van het dier dat aan een touw was gehangen. Deze wreedheden werden rond 1800 overal in de Kempen verboden. En die verboden kwamen niet van de Katholieke kerkleiders. Afkeurende opmerkingen over 'wrede dierspelen' hadden zij niet.

Nee ... danspartijen en dan vooral onder 'mommerijen' en 'maskeraden' en andere 'vuiligheden' bestreed men. En met succes! Vaak kwamen er ook verboden om aanzienlijke personen te bespotten en om in klerikale kleding over straat te gaan.

Brief van de bisschop

Op 30 januari 1822 stelde apostolisch vicaris van Den Bosch, Van Alphen, een brief van maar liefst 8 pagina's op i.v.m. de aanstaande vasten. De Esbeekse parochianen konden in de Beekse kerk, zondags voor Aswoensdag hun oor te luister leggen: *over het wulpsch Heidendom van de vastenavond. Men moet het bederf der zeden, welke wij beleven, zoo zeer is toegenomen, en als den kanker voortkruipt, tegen gaan en door alle middelen van Herderlijke zorg stuiten en uitroeien.*

Tien jaar later werd in de vastenbrief zelfs een rechtstreeks verband gelegd tussen het niet onderhouden van de zedelijke geboden en de heersende cholera-epidemie. Een andere fatsoensrakker, de bekende dominee Hanewinkel die in 1798 een reisverslag van onze streek maakte, heeft weinig lovende woorden over. *Men zit dan geheele dagen in de Herberg, en drinkt om te bersten. De ongetrouwden, zoo Mannen als Vrouwen, danzen dan op het geluid van eene Fiool, welke op eene rampzalige wijs gespeeld wordt; het danzen is jammerhartig. Men zingt dan ook met een dronken keel, doch dit geluid is om raazend te worden. In de herbergen vrijt men dan*

ook om te scheuren, doch dit gaat met eenen dronken kop, en dus al vrij slordig.

Op Aswoensdag, als de feestvierder rechtstreeks van de herberg naar de Kerk liep, maakten de Katholieken zich tegenover de Protestanten helemaal belachelijk: *haer hoofd met asschen laten besproeijen, als eene openbare belijdenisse van droefheid over hunne zonden, waar van hunne harten nog vol van zijn en aangehecht.*

Een dorpsgebruik was ook het 'aanzingen'. De jongens gingen in de dagen voor vastenavond voor een welgestelde persoon staan en eisten dan geld. Betaalde hij, dan kreeg hij een soort kwitantie. Het kindergebruik om enkele dagen voor vastenavond langs de huizen te gaan om voor geld te zingen heeft lang stand gehouden.

Midden negentiende eeuw bleek het gebruik uit de hand te lopen. Omstreeks 1780 kwam er in veel dorpen een verbod hiertegen in verband met grove drinkerijen en andere buitensporigheden. Op straffe van 3 gulden mocht men ter gelegenheid van *vasteavond off andere tijden niet langs de huysen rond loopen, zingen off fooijen vragen..*

Met de rommelpot

Tot in de jaren '60 mochten wij echter wel zingend met een uitgedroogde varkensblaas onder de arm de deuren langs...voor de missie. Een rommelpot maken met touwtjes en rietjes was niet zo moeilijk. Een 'mombakkes' voordoen hoorde niet! Men zou dan immers onherkenbaar en ongestraft allerlei kattedwaad kunnen uithalen. De gewoonte van de schooljeugd om van het opgehaalde geld bier te kopen om dat gezamenlijk op te drinken heeft menig dorpspastoor eind vorige eeuw met succes weten uit te roeien. Het bouwen aan een alternatieve 'blauwe schuit' vindt men blijkbaar een goed alternatief.

Het ritueel dat resteerde, oorspronkelijk werd het overigens tijdens de ker(k)mis uitgevoerd, is de 'Vastenavondse Lijkstatie'. Vier personen dragen op een baar de vastenavond, een bijzonder dikbuikige figuur met daaromheen een rouwkleed waaraan lege kannen bungelen, ten grave. Omdat deze spotbegravenis in de nacht van vastenavond op Aswoensdag plaatsvindt, zorgt een zichtbaar bedroefde lantaarndrager voor licht! Achter de baar lopen snikkende figuren met grote zakdoeken te snotten, aldus een volksprent uit 1845, uitgegeven door de Turnhoutse firma Brepols onder de titel: "Vastenavondse Vermaken". Hoewel, of misschien wel daarom juist dat de meeste portemonnees leeg zijn, speelt de laatste figuur voor 'zakkenroller'. Laten we echter hopen dat er bij de Haaikneuters zich wederom geen *'paapsche stoutigheden'* voordoen!